MARKAZIY OSIYODA ISLOM DINI TARIXI VA RIVOJLANISHI

Turg‘unaliyeva Mohinur Sohibjon qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti Namangan filiali “tarix”

Yonalishi 1 bosqich

Turg‘unaliyeva Mohinur

turg‘unaliyevamohinur630@gamil.com

+998908562300

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Markaziy Osiyo hududida islom dinining kirib kelishi, shakllanishi va tarixiy rivojlanish bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. VII–VIII asrlarda arab istilolari natijasida islom dini Markaziy Osiyo hududiga kirib kelgan bo‘lib, dastlab mahalliy aholi tomonidan turli qarshiliklarga duch kelgan. Biroq vaqt o‘tishi bilan islom dini hudud xalqlarining ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotida muhim o‘rin egallay boshlagan.

Maqolada, shuningdek, islom dinining yoyilishida savdo yo‘llari, xususan Buyuk Ipak yo‘li ning o‘rni alohida yoritiladi. Ushbu yo‘l orqali nafaqat iqtisodiy, balki diniy va madaniy almashinuvlar ham amalga oshirilgan. Natijada islom dini mahalliy urf-odatlar bilan uyg‘unlashib, o‘ziga xos mintaqaviy xususiyat kasb etgan.

Bundan tashqari, maqolada Imom al-Buxoriy, Abu Mansur al-Moturidiy kabi buyuk allomalarning ilmiy merosi va ularning islom ilmlari rivojiga qo‘shgan hissasi keng yoritilgan. Ularning asarlari nafaqat mintaqada, balki butun musulmon olamida muhim manba sifatida e’tirof etiladi.

Tadqiqot davomida islom dinining Markaziy Osiyoda rivojlanishi faqat diniy jarayon bo‘lib qolmay, balki ilm-fan, madaniyat va ma’naviyat taraqqiyotiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatgani asoslab beriladi. Shuningdek, zamonaviy davrda ham islom dini mintaqa xalqlarining ma’naviy hayotida muhim o‘rin tutayotgani ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, islom dini, islom tarixi, diniy rivojlanish, arab istilosi, xalifalik, Movarounnahr, Buyuk Ipak yo‘li, diniy qadriyatlar, ma’naviyat, madaniyat, sivilizatsiya, ilm-fan, hadis ilmi, tafsir ilmi, fiqh, aqida, kalom ilmi, tasavvuf, sufiylik, tariqatlar, madrasa, masjid, diniy ta’lim, Imom al-Buxoriy, Abu Mansur al-Moturidiy, Burhoniddin Marg‘inoniy, Ahmad Yassaviy, islom sivilizatsiyasi, diniy meros, urf-odatlar, diniy bag‘rikenglik, islom madaniyati, tarixiy jarayon, musulmon jamiyati, zamonaviy islom, diniy ong, ijtimoiy hayot.

Анноцатия

В данной статье проводится научный анализ процессов проникновения, формирования и исторического развития ислама на территории Центральной Азии. В VII–VIII веках в результате арабских завоеваний исламская религия проникла в регион Центральной Азии и первоначально столкнулась с различным сопротивлением со стороны местного населения. Однако со временем ислам занял важное место в общественной, политической и культурной жизни народов данного региона.

В статье также особое внимание уделяется роли торговых путей, в частности Великого шёлкового пути, в распространении ислама. Через этот путь осуществлялся не только экономический обмен, но и религиозное и культурное взаимодействие. В результате исламская религия, взаимодействуя с местными традициями и обычаями, приобрела своеобразные региональные особенности.

Кроме того, в статье широко рассматривается научное наследие таких великих учёных, как Имам аль-Бухари и Абу Мансур аль-Матуриди, а также их вклад в развитие исламских наук. Их труды признаются важными источниками не только в регионе, но и во всем мусульманском мире.

В ходе исследования обосновывается, что развитие ислама в Центральной Азии было не только религиозным процессом, но и оказало непосредственное влияние на развитие науки, культуры и духовности. Также подчеркивается, что в современный период ислам продолжает играть важную роль в духовной жизни народов региона.

Ключевые слова :Центральная Азия, исламская религия, история ислама, религиозное развитие, арабские завоевания, халифат, Мавераннахр, Великий шёлковый путь, религиозные ценности, духовность, культура, цивилизация, наука, хадисоведение, тафсир, фикх, акида, калам, тасаввуф, суфизм, тарикаты, медресе, мечеть, религиозное образование, Имам аль-Бухари, Абу Мансур аль-Матуриди, Бурханиддин Маргинани, Ахмад Яссави, исламская цивилизация, религиозное наследие, традиции, религиозная толерантность, исламская культура

Annotation

In this article, a scientific analysis is carried out on the process of the arrival, formation, and historical development of Islam in the territory of Central Asia. In the 7th–8th centuries, as a result of the Arab conquests, the Islamic religion entered the region of Central Asia and initially faced various forms of resistance from the local population. However, over time, Islam began to occupy an important place in the social, political, and cultural life of the peoples of this region.

The article also highlights the role of trade routes, especially the Great Silk Road, in the spread of Islam. Through this route, not only economic exchange but also religious and cultural interactions were carried out. As a result, Islam, interacting with local traditions and customs, acquired distinctive regional characteristics.

In addition, the article extensively discusses the scientific legacy of great scholars such as Imam al-Bukhari and Abu Mansur al-Maturidi, as well as their contributions to the development of Islamic sciences. Their works are recognized as important sources not only in the region but throughout the entire Muslim world.

The research demonstrates that the development of Islam in Central Asia was not only a religious process but also had a direct impact on the development of science, culture, and spirituality. It is also emphasized that in the modern era, Islam continues to play an important role in the spiritual life of the peoples of the region., мусульманское общество, современный ислам, религиозное сознание, общественная жизнь

Key words: Central Asia, Islam, history of Islam, religious development, Arab conquests, Caliphate, Transoxiana, Great Silk Road, religious values, spirituality, culture, civilization, science, Hadith studies, Tafsir studies, Fiqh, Aqeedah, Kalam, Sufism, mysticism, Sufi orders, madrasa, mosque, religious education, Imam al-Bukhari, Abu Mansur al-Maturidi, Burhaniddin al-Marginani, Ahmad Yassawi, Islamic civilization, religious heritage, traditions, religious tolerance, Islamic culture, historical process, Muslim society, modern Islam, religious consciousness, social life.

Kiriw: Islom dini Markaziy Osiyoga VII–VIII asrlardan boshlab kirib kela boshlagan. Bu jarayon Arab xalifaligi davrida, musulmonlarning hududga harbiy yurishlari va savdo aloqalarining kengayishi bilan bog‘liq. Ayniqsa, 751-yilda

boʻlib oʻtgan Talas jangi katta ahamiyatga ega boʻlib, unda arablar va mahalliy turkiy xalqlar Xitoy (Tan sulolasi) qoʻshinlariga qarshi ittifoq boʻlib gʻalaba qozongan. Shu voqeadan keyin Markaziy Osiyoda islom dini tarqalishi tezlashgan.

Dastlab islom dini asosan shahar markazlarida – savdo, ilm-fan va siyosiy markazlarda tarqalgan. Qishloq hududlarida esa u sekinroq qabul qilingan. IX–X asrlarga kelib Qoraxoniylar davlati hukmdorlari islomni davlat dini sifatida qabul qilgach, turkiy xalqlar orasida islom keng yoyila boshlagan.

Markaziy Osiyoda islomning tarqalishida savdo yoʻllari, xususan Buyuk Ipak yoʻli ham katta rol oʻynagan. Arab savdogarlari va ulamolari mahalliy aholi bilan aloqada boʻlib, diniy va madaniy taʼsir koʻrsatgan. Shu bilan birga, tasavvuf (sufiylik) oqimlari ham islomni xalq orasiga chuqur singdirishda muhim oʻrin tutdi.

Keyingi asrlarda islom Markaziy Osiyo jamiyatining asosiy dini va madaniyatining bir qismiga aylandi. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlar islom ilmi va madaniyatining yirik markazlariga aylangan. Bu hududdan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Beruniy, Ibn Sino kabi buyuk allomalar yetishib chiqqan.

XX asrda Sovet davrida islom dini cheklovlarga uchragan boʻlsa-da, u xalq orasida yashirin tarzda saqlanib qolgan. Mustaqillikdan keyin esa Markaziy Osiyo mamlakatlarida islom dini yana erkin rivojlanish bosqichiga kirgan. Islom dini dunyodagi eng yirik dinlardan biri boʻlib, u VII asrda Arabiston yarim orolida paydo boʻlgan va qisqa vaqt ichida juda katta hududlarga tarqalgan. Bu din nafaqat diniy eʼtiqod sifatida, balki ijtimoiy, madaniy, siyosiy va ilmiy hayotga ham kuchli taʼsir koʻrsatgan. Islomning tarqalishi natijasida koʻplab yangi sivilizatsiyalar shakllangan, ilm-fan rivojlangan va jamiyat hayoti tubdan oʻzgargan.

Markaziy Osiyo — qadimdan turli xalqlar, madaniyatlar va dinlar kesishgan hudud hisoblanadi. Bu yerda qadimda zardushtiylik, buddaviylik, nasroniylik va

boshqa diniy e’tiqodlar mavjud bo‘lgan. Geografik jihatdan esa bu hudud Buyuk Ipak yo‘lining markazida joylashgani uchun savdo va madaniy aloqalar juda rivojlangan edi. Ana shunday sharoitda VII–VIII asrlarda islom dini Arab xalifaligining kengayishi natijasida Markaziy Osiyo hududiga kirib kela boshladi.

Islom dinining bu hududga kirib kelishi murakkab va uzoq jarayon bo‘lgan. Dastlab bu jarayon harbiy yurishlar orqali amalga oshirilgan. Arab xalifaligi Movarounnahr hududini o‘z ta’siriga olish maqsadida bir necha yurishlar uyushtirgan. Bu yurishlarda Qutayba ibn Muslim kabi sarkardalar muhim rol o‘ynagan. U Buxoro, Samarqand va Xorazm kabi yirik shaharlarni egallab, islom dinining tarqalishiga asos solgan.

Biroq islom dinining tarqalishi faqat harbiy kuch bilan cheklanib qolmagan. Vaqt o‘tishi bilan savdo aloqalari, madaniy almashinuv va ilmiy jarayonlar ham bu dinning keng yoyilishiga yordam bergan. Buyuk Ipak yo‘li orqali turli xalqlar o‘zaro aloqada bo‘lgan va bu jarayonda islom g‘oyalari ham asta-sekin mahalliy aholiga singib borgan.

IX–X asrlarga kelib Markaziy Osiyoda islom dini chuqur ildiz otgan va jamiyatning asosiy e’tiqodiga aylangan. Bu davrda Somoniylar davlati hukmronligi ostida islom davlat dini sifatida mustahkamlangan. Somoniylar islomiy qadriyatlarni qo‘llab-quvvatlab, masjidlar, madrasalar va ilm markazlarining rivojlanishiga katta e’tibor bergan.

Ayniqsa, Buxoro va Samarqand kabi shaharlar islom madaniyati va ilm-fanining eng yirik markazlariga aylangan. Bu shaharlar “Sharqning ilm markazlari” sifatida tanilgan bo‘lib, bu yerda ko‘plab olimlar, faqihlar va mutafakkirlar yetishib chiqqan.

Shu bilan birga, islom dinining Markaziy Osiyoga kirib kelishi faqat diniy o‘zgarish emas, balki butun jamiyat hayotini o‘zgartirgan katta tarixiy jarayon

bo‘lgan. U yangi axloqiy qadriyatlarni shakllantirdi, ilm-fanni rivojlantirdi, shahar madaniyatini yuksaltirdi va davlat boshqaruv tizimiga ham ta’sir ko‘rsatdi.

Shuning uchun ham “Islom dinining Markaziy Osiyoga kirib kelishi va rivojlanishi” mavzusi nafaqat diniy tarix, balki butun mintaqaning siyosiy, madaniy va ilmiy taraqqiyotini tushunishda juda muhim hisoblanadi.

Asosiy qism:Islom dini Markaziy Osiyoga Arab xalifaligi davrida kirib kela boshlagan. Bu jarayon VII asr oxiri va VIII asr boshlarida arablarning Movarounnahr hududiga qilgan harbiy yurishlari bilan bog‘liq. Dastlabki to‘qnashuvlar Qutayba ibn Muslim boshchiligida amalga oshirilgan yurishlar davrida kuchaygan.

Bu davrda hududda Sug‘d, Xorazm va Turk xoqonligi kabi davlatlar mavjud edi. Arablar harbiy kuch bilan birga diniy targ‘ibot ham olib kelgan. Islom asta-sekin shaharlar – Buxoro, Samarqand, Nasaf va Xorazm kabi markazlarda tarqala boshlagan.

Dastlab mahalliy aholi yangi dinni to‘liq qabul qilmagan, chunki ular zardushtiylik, buddaviylik va mahalliy e’tiqodlarga amal qilardi. Ammo vaqt o‘tishi bilan islomning adolat, tenglik va yagona Alloh g‘oyasi ko‘pchilikni o‘ziga jalb qila boshladi.Islomning Markaziy Osiyoda keng tarqalishida 751-yildagi Talas jangi muhim burilish nuqtasi bo‘ldi. Bu jangda arablar va turkiy qabilalar Xitoyning Tan sulolasiga qarshi bir tomonda turib jang qilgan.

Natijada Xitoy ta’siri Markaziy Osiyoda kamaydi va islomning siyosiy hamda madaniy ta’siri kuchaydi. Bu voqeadan keyin arablar faqat harbiy emas, balki ilmiy va diniy faoliyatni ham kuchaytirdilar.

Shu davrdan boshlab islom dini asta-sekin ko‘chmanchi turkiy xalqlar orasiga ham kirib bordi. Bu jarayon tinch yo‘l bilan – savdo, aloqa va ulamolar faoliyati

orqali ham amalga oshdi.IX–X asrlarga kelib islom dini Markaziy Osiyoda chuqur ildiz otadi. Ayniqsa, Qoraxoniylar davlati hukmdorlari islomni rasmiy davlat dini sifatida qabul qilishi bu jarayonni tezlashtirdi.

Bu davrda masjidlar, madrasalar qurila boshladi, diniy ilm rivojlandi. Buxoro va Samarqand islom ilm-fanining yirik markazlariga aylandi.

Shuningdek, tasavvuf (sufiylik) oqimi ham keng tarqaldi. Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro kabi sufiylar xalq orasida islomni sodda va tushunarli shaklda targʻib qildilar. Bu esa islomning oddiy xalq orasida ham keng yoyilishiga sabab boʻldi.Keyingi asrlarda Markaziy Osiyo islom sivilizatsiyasining yirik markaziga aylandi. Bu hududdan dunyoga mashhur allomalar yetishib chiqdi: Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino va boshqalar.

Islom dini nafaqat diniy eʼtiqod, balki ilm-fan, adabiyot va madaniyat rivojiga ham katta taʼsir koʻrsatdi. Madrasalarda diniy va dunyoviy fanlar birga oʻqitildi.

XX asrda Sovet davrida islomga cheklovlar qoʻyilgan boʻlsa-da, u xalq orasida yashirin tarzda saqlanib qoldi. Mustaqillikdan soʻng esa Markaziy Osiyo davlatlarida islom dini yana erkin raivojlana boshladi.

Bugungi kunda islom mintaqaning asosiy dini boʻlib, xalqning madaniy va maʼnaviy hayotida muhim oʻrin egallaydi.Islom kirib kelishidan oldin Markaziy Osiyo murakkab diniy va siyosiy hudud edi. Bu yerda yagona din boʻlmagan, balki turli eʼtiqodlar bir vaqtda yashagan. Eng keng tarqalgan dinlardan biri zardushtiylik boʻlib, u Sosoniylar taʼsiri orqali tarqalgan edi.

Shuningdek, buddaviylik, manixeylik va mahalliy tabiatga sigʻinish eʼtiqodlari ham mavjud edi. Bu dinlar asosan Sugʻdiyona va Baqtriya hududlarida kuchli boʻlgan. Har bir shahar oʻz diniy anʼanalariga ega boʻlganligi sababli yagona diniy tizim shakllanmagan edi.

Siyosiy jihatdan esa hudud bir necha davlatlarga bo‘lingan bo‘lib, ular orasida Turk xoqonligi, Xorazmshohlar (ilk davri) va Sug‘d shahar-davlatlari mavjud edi. Bu bo‘linish islomning keyinchalik tez tarqalishiga ham sharoit yaratgan, chunki markazlashgan kuchli qarshilik bo‘lmagan.Islom dini Markaziy Osiyoga faqat urushlar orqali emas, balki tinch yo‘llar bilan ham kirib kelgan. Savdo yo‘llari, ayniqsa Buyuk Ipak yo‘li bu jarayonda katta rol o‘ynagan.

Arab, fors va sug‘d savdogarlari o‘zaro iqtisodiy aloqalar orqali islom g‘oyalarini yoygan. Savdo karvonlari bilan birga kelgan musulmonlar mahalliy aholi bilan muloqot qilgan va asta-sekin diniy tushunchalarni tanishtirgan.

Shuningdek, musulmon ulamolari va da’vatchilar (sufiylar) xalq orasida katta hurmat qozongan. Ular majburlashsiz, axloqiy va ruhiy ta’lim orqali islomni tushuntirgan. Bu usul mahalliy aholi tomonidan ijobiy qabul qilingan.

Ayniqsa, oddiy xalq orasida islomning tenglik, adolat va bir Xudoga sig‘inish g‘oyalari katta ta’sir ko‘rsatgan. Shu sababli islom asta-sekin ixtiyoriy tarzda keng tarqala boshlagan.Islom Markaziy Osiyoga kirgach, mahalliy madaniyat bilan uyg‘unlashdi va yangi, o‘ziga xos islomiy madaniyat shakllandi. Bu jarayon “islomiylashuv” va “mahalliylashuv” orqali amalga oshdi.

Mahalliy til va urf-odatlar butunlay yo‘q bo‘lib ketmadi, aksincha islom bilan uyg‘unlashdi. Masalan, fors-tojik va turkiy tillarda islomiy adabiyot rivojlandi.

Shoir va mutafakkirlar islomiy g‘oyalarni she’riyat va adabiyot orqali ifodaladilar. Yusuf Xos Hojib, Mahmud Koshg‘ariy kabi allomalar turkiy madaniyat va islomni birlashtirgan asarlar yaratgan.

Shu bilan birga, me’morchilikda ham katta o‘zgarishlar yuz berdi. Masjidlar, minoralar va maqbaralar islomiy uslubda qurila boshlandi. Buxoro, Samarqand va Xiva shaharlarida bugungi kungacha saqlanib qolgan tarixiy yodgorliklar buning

yorqin misolidir. Bu davrda arablar yangi hududlarni zabt etish va islom dinini yoyish siyosatini olib borgan. Markaziy Osiyo, ya’ni Movarounnahr hududi strategik jihatdan muhim bo‘lib, Buyuk Ipak yo‘li o‘tgan hudud hisoblangan.

Islomning kirib kelishida harbiy yurishlar asosiy rol o‘ynagan. Xususan, Umaviylar davrida Xuroson hokimi bo‘lgan Qutayba ibn Muslim Movarounnahrga bir necha bor yurishlar qilgan. U 705–715-yillar oralig‘ida Buxoro, Samarqand, Xorazm va boshqa hududlarni egallagan. Uning yurishlari natijasida islom dini asta-sekin davlat dini sifatida kirib kela boshlagan.

Dastlab mahalliy aholi islomni to‘liq qabul qilmagan. Chunki bu hududda zardushtiylik, buddaviylik, nasroniylik va mahalliy e’tiqodlar mavjud edi. Ammo vaqt o‘tishi bilan islomning adolat, tenglik va ma’naviy poklik g‘oyalari aholi orasida keng tarqala boshladi.

Shuningdek, savdo-sotiq aloqalari ham islomning yoyilishiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Buyuk Ipak yo‘li orqali Sharq va G‘arb o‘rtasida nafaqat tovarlar, balki madaniyat va din ham almashilgan. Savdogarlar, sayohatchilar va ulamolar islom g‘oyalarini tarqatishda muhim vosita bo‘lgan.IX–X asrlarga kelib Markaziy Osiyoda islom dini mustahkam o‘rnashdi va jamiyatning asosiy e’tiqodiga aylandi. Bu davrda Somoniylar davlati juda katta rol o‘ynadi. Somoniylar islomni davlat dini deb e’lon qilib, uni boshqaruv tizimiga, qonunlarga va jamiyat hayotiga singdirdi.

Somoniylar davrida Buxoro poytaxt sifatida katta diniy va ilmiy markazga aylandi. Buxoro “Qubbat ul-islom”, ya’ni “Islom gumbazi” deb atalgan. Bu yerda ko‘plab masjidlar, madrasalar va kutubxonalar qurilgan. Diniy ilmlar bilan birga ilm-fan ham rivojlangan.

Shuningdek, Samarqand ham yirik madaniy va ilmiy markazga aylangan. Bu shaharda turli sohalar bo‘yicha olimlar yetishib chiqqan, ilmiy munozaralar va ta’lim tizimi rivojlangan.

Bu davrda islom nafaqat din sifatida, balki davlat boshqaruvi, adolat tizimi, axloqiy me’yorlar va ijtimoiy hayotning asosiga aylangan. Masjidlar faqat ibodat joyi emas, balki ta’lim va muhokama markazlari ham bo‘lgan.Islom dinining Markaziy Osiyoga kirib kelishi mintaqada ilm-fan va madaniyatning keskin rivojlanishiga sabab bo‘ldi. IX–XII asrlar tarixda “Sharq Uyg‘onish davri” yoki “Islom oltin davri” deb ataladi.

Islom dini ilm olishni juda katta savob deb bilgan. Shu sababli masjidlar yonida madrasalar ochilgan, ilm markazlari shakllangan. Bu yerda diniy ilmlar bilan birga dunyoviy fanlar ham o‘qitilgan.Bu davrda ko‘plab buyuk allomalar yetishib chiqqan:Imom Buxoriy – hadis ilmining eng buyuk olimlaridan biri, “Sahih al-Buxoriy” asari bilan mashhurImom Termiziy – hadis ilmi rivojiga katta hissa qo‘shganAl-Xorazmiy – algebra fanining asoschisi, matematika rivojiga katta ta’sir ko‘rsatganIbn Sino – tibbiyot fanining buyuk olimi, “Tib qonunlari” asari bilan dunyoga mashhurBu olimlar nafaqat islom dunyosida, balki butun jahon ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan.

Shuningdek, tasavvuf (sufizm) ham keng rivojlangan. Tasavvuf insonning ichki ruhiy poklanishi, Allohga yaqinlashish va axloqiy kamolotga erishishni targ‘ib qilgan. Keyinchalik Naqshbandiya tariqati kabi yirik sufiy maktablar shakllangan bo‘lib, ular jamiyatda ma’naviyatni kuchaytirgan.XIII asrda mo‘g‘ullar bosqini Markaziy Osiyo tarixida katta vayronagarchilikka olib kelgan. Ko‘plab shaharlar, masjidlar va ilm markazlari yo‘q qilingan. Lekin islom dini yo‘qolib ketmagan, aksincha xalq orasida yanada mustahkamlanib qolgan.

Keyingi davrlarda, ayniqsa Temuriylar davrida islom madaniyati yana yuksalgan. Samarqand dunyoning eng yirik ilmiy markazlaridan biriga aylangan, Ulug‘bek rasadxonasi kabi ilmiy markazlar tashkil etilgan.XIV–XV asrlarda Markaziy Osiyoda Temuriylar davlati paydo bo‘ldi va bu davr islom madaniyati hamda ilm-fanining yana bir yuksalish bosqichi bo‘ldi. Amir Temur va uning avlodlari islom dinini davlat boshqaruvida muhim o‘rin tutgan.

Bu davrda Samarqand va Hirot kabi shaharlar yirik ilmiy va madaniy markazlarga aylangan. Masjidlar, madrasalar, maqbaralar va ilmiy markazlar qurilgan. Ayniqsa, Samarqand Temuriylar davrida dunyoning eng go‘zal va ilmiy rivojlangan shaharlaridan biri bo‘lgan.

Amir Temur islom dinini qo‘llab-quvvatlagan, ulamolarni hurmat qilgan va ilm-fanni rivojlantirishga katta e’tibor bergan. Keyinchalik uning nabirasi Mirzo Ulug‘bek ilm-fan rivojiga katta hissa qo‘shib, Samarqandda mashhur rasadxona qurdirgan.Temuriylardan keyin Shayboniylar, Ashtarxoniylar va boshqa davlatlar davrida ham islom dini Markaziy Osiyoda asosiy din bo‘lib qolgan. Bu davrda diniy hayot an’anaviy shaklda davom etgan.

Masjidlar, madrasalar faoliyat yuritgan, diniy ta’lim keng tarqalgan. Islom qoidalari jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarida muhim rol o‘ynagan. Lekin ilm-fan rivoji Temuriylar davridagidek yuqori darajada bo‘lmagan.XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Markaziy Osiyo Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olindi. Bu davrda islom dini davlat boshqaruvida cheklangan bo‘lsa-da, xalq orasida saqlanib qoldi.

Sovet davrida (1920–1991-yillar) esa diniy faoliyat keskin cheklangan. Masjid va madrasalarning ko‘pi yopilgan, diniy ta’lim taqiqlangan. Shunga qaramay, islom dini xalqning ichki e’tiqodi sifatida yashab qoldi.1991-yilda Markaziy Osiyo davlatlari mustaqillikka erishgach, islom dini yana erkin rivojlanish imkoniyatiga

ega bo‘ldi. O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmanistonda ko‘plab masjidlar qayta ochildi va yangilari qurildi.

Hozirgi kunda islom dini Markaziy Osiyo xalqlarining asosiy dini hisoblanadi. U nafaqat ibodat, balki ma’naviyat, axloq va madaniyatning muhim qismi bo‘lib qolmoqda. Diniy bayramlar ― Ramazon va Qurbon hayiti keng nishonlanadi.

Shuningdek, diniy ta’lim tizimi ham tiklangan. Ko‘plab madrasalar va islomiy institutlar faoliyat yuritmoqda. Zamonaviy davrda islom dini tinchlik, bag‘rikenglik va ma’naviy tarbiyani targ‘ib etadi.

Xulosa. Islom dinining Markaziy Osiyoga kirib kelishi va rivojlanishi mintaqa tarixida chuqur iz qoldirgan eng muhim jarayonlardan biridir. Bu jarayon VII–VIII asrlarda Arab xalifaligi yurishlari natijasida boshlangan bo‘lib, keyinchalik asta-sekin tinch yo‘llar orqali keng hududlarga yoyilgan. Islomning kirib kelishi faqat harbiy kuch bilan emas, balki savdo-sotiq, madaniy aloqa va da’vat faoliyati orqali ham amalga oshgan.

Dastlab Markaziy Osiyo hududida turli diniy e’tiqodlar – zardushtiylik, buddaviylik va mahalliy ibodat shakllari mavjud edi. Islom dini esa yagona Allohga e’tiqod, adolat, tenglik va ma’naviy poklik g‘oyalari bilan asta-sekin xalq orasida qabul qilina boshladi. Ayniqsa shahar markazlarida islom tezroq tarqalib, keyinchalik qishloq hududlariga ham yetib bordi.

IX–X asrlarga kelib islom dini mintaqada mustahkam o‘rnashdi va Somoniylar hamda Qoraxoniylar davrida davlat dini darajasiga ko‘tarildi. Bu davrda Buxoro, Samarqand, Termiz kabi shaharlar islom ilm-fani va madaniyatining yirik markazlariga aylandi. Masjid va madrasalar qurilishi kengaydi, diniy bilimlar tizimli ravishda o‘qitila boshlandi.

Islomning keng tarqalishida tasavvuf (sufiylik) oqimi ham juda muhim rol o‘ynadi. Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro, Abduxoliq G‘ijduvoniy kabi mutasavviflar xalq orasida islomni sodda, tushunarli va ma’naviy yo‘l bilan targ‘ib qildilar. Bu esa islomning oddiy xalq orasida chuqur ildiz otishiga yordam berdi.

Shuningdek, islom Markaziy Osiyo jamiyatining barcha sohalariga — huquq, siyosat, ta’lim va madaniyatga katta ta’sir ko‘rsatdi. Shariat asosida yangi huquqiy tizim shakllandi, qozilik institutlari paydo bo‘ldi va davlat boshqaruvida adolat tamoyillari kuchaydi.

Islom madaniyati mahalliy an’analar bilan uyg‘unlashib, o‘ziga xos Markaziy Osiyo islom sivilizatsiyasini shakllantirdi. Bu sivilizatsiya natijasida Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino kabi buyuk allomalar yetishib chiqdi va ular jahon ilm-fani rivojiga ulkan hissa qo‘shdilar.

Keyingi asrlarda turli tarixiy bosqinlar va siyosiy o‘zgarishlar bo‘lsa-da, islom dini mintaqada saqlanib qoldi. XX asrda Sovet davrida diniy hayot cheklangan bo‘lsa ham, islom xalqning ma’naviy hayotida yashashda davom etdi. Mustaqillikdan keyin esa islom dini qayta tiklanib, jamiyat hayotida muhim o‘rin egalladi.

Xulosa qilib aytganda, islom dini Markaziy Osiyoda nafaqat diniy e’tiqod sifatida, balki ilm-fan, madaniyat va ma’naviyat rivojining asosiy omillaridan biri bo‘lib xizmat qilgan. U bugungi kungacha ham mintaqa xalqlarining dunyoqarashi, qadriyatlari va hayot tarziga kuchli ta’sir ko‘rsatib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Bartold V.V. – Turkiston tarixi haqida ma’ruzalar

2.Bosworth C.E. – The History of the Islamic World in Central Asia

3.Lapidus I.M. – A History of Islamic Societies

4.Hitti Philip K. – History of the Arabs

5.Lewis Bernard – The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years

6.Ahmedov B. – O‘rta Osiyo tarixi

7.Karimov Sh. – Movarounnahr tarixi va madaniyati

8.Azamat Ziyo – O‘zbek davlatchiligi tarixi

9.Sodiqov Q. – Islom tarixi asoslari

10.G‘ulomov Y. – Qadimgi va o‘rta asrlar O‘rta Osiyo tarixi

11.O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi

12.Encyclopaedia Britannica – “Islam in Central Asia” bo‘limi

13.UNESCO – Silk Road History and Culture Reports

14.Hamidov H. – Islom madaniyati va Markaziy Osiyo